

En livscykel i WP-villan

Anna Ulfstrand

Under denna rubrik kommer de boendes skiftande behov under olika skeden i livet och hur de har påverkat husens utformning diskuteras. Jämförelser kommer att göras mellan de unga familjer som flyttat in på senare år och dem som bott i området sedan det byggdes. Husen var planerade för barnfamiljer, och samtliga par som vi har intervjuat hade eller planerade att skaffa barn när de flyttade in. Nu har den första berghemsgenerationen uppnått pensionsåldern och ställs inför nya frågor om hur livet skall levas. En del värderar närheten till grannarna och tryggheten högt, medan andra väljer att flytta till en lättskött lägenhet. Sakta men säkert sker en förnygring av området. Under underrubrikerna ”Smak och influenser” och ”En närmare presentation av några

*”Tvättstugan var perfekt eftersom den har en egen ingång, när ungarna kom och var leriga. Då var det så lätt och ta in dem den vägen.”
Foto Pebr Hasselrot*

Petra och Roberto flyttade in på Stormvägen våren 2003. Det första de gjorde var att ta bort klädkammaren, och öppna upp dressingrummet mot hallen. Allt för att få in mer luft och ljus i huset, men kanske också för att göra hemmet till sitt! Foto Elisabeth Boogh

berghemsbor – eller hemmet som en arena för kreativitet” diskuteras hemmet som en arena för konsumtion, men också dess roll som en plats för kreativitet och eget skapande.

När barnen var små njöt man framförallt av husets praktiska kvalitéer, som till exempel den stora tvättstugan med direktingång utifrån. Här kunde man lyfta in leriga barn och stoppa kläderna direkt i tvättmaskinen. Många har också framhållit hur praktiskt det var att bo i en enplansvilla när man hade små barn. Det var lätt att hålla dem under uppsikt, och man behövde inte oroa sig för att de skall ramla och slå sig trappan. Närheten till lekplatser och grönområden och en förhållandevis trafiksäker miljö hörde också till områdets fördelar.

Husen var planerade för en familj med två barn. De hade ett stort sovrum för föräldrarna och två mindre för barnen. De familjer som skaffade sig ett tredje barn ansåg sig snart behöva mer utrymme, och många familjer, även de med två barn, tyckte att huset blev för trångt när barnen blev tonåringar. Hur många familjer som flyttade av denna anledning vet vi inte, men många av dem som valde att bo kvar byggde till. Motivet för att stanna var att man trivdes så bra i området, att barnen gick i en bra skola och att man uppskattade samvaron med grannarna. Att många inte kom från Storstockholm ursprungligen kanske också bidrog till att man värderade förankringen i området högt.

Översta bilden: Gemensamt arbete med plantering av häck mellan två av grannbusen. Foto familjen Arvidsson

De två nedre bilderna: "När vår tredje son 1978 var fem år tyckte vi att vi behövde mer utrymme i huset och fick då byggnadslov för att bygga till med en vinkelbyggnad på 33 m² bestående av två sovrum och ett allrum. Denna tillbyggnad blev barnens del av huset. Vi gjorde denna tillbyggnad själva med bistånd av en byggnadsnickare." Foto familjen Arvidsson

Det finns många varianter på tillbyggnader i området. En familj byggde på en våning, andra förlängde huset och ytterligare några byggde på en vinkel. Man kan anta att barnantalet är en av de faktorer som mest har påverkat husens utseende. Normen att varje barn skall ha ett eget rum är förhärskande i Sverige, även om det finns tecken på att man prioriterar annorlunda nu. När barnen växer upp och blir tonåringar tillkommer nya behov av avskildhet och behov av fler rum för umgänge. Med flera tonårsbarn uppkommer kanske även önskemål om att ha mer än ett badrum. En annan aspekt är att det är svårt att hitta en bostad i Stockholms området vilket leder till att många vuxna barn bor i föräldrahemmet under hela eller delar av studietiden.

Det faktum att WP-villan är byggd i ett plan har stor betydelse för de boende som nu börjar bli äldre, men också för de familjer som har en handikappad familjemedlem. Anita och Lars, vars ena son har ett rörelsehinder, förklarade att det är viktigt för barn med rörelsehinder att kunna röra sig fritt i hela hemmet, och inte vara beroende av till exempel hiss. I Stockholmstrakten byggs få nya enplanshus, vilket gör att de som finns är eftertraktade. När Dagmar, som på äldre dar bor ensam i villan, resonerar om husets planlösning, så understryker hon hur praktisk den är. Huset är lättstädad och tomten lättskött. Hon skrattar och säger att till och med en ”ensam dame” som hon klarar att måla om hela huset utan några problem. En av de boende som svarade på vår frågelista skrev att han och hans fru planerar att bo kvar så länge de kan sköta hus och trädgård. De värderar det rikliga utrymmet, som ger dem möjlighet att ta emot släkt och vänner och att erbjuda dem övernattningsmöjligheter. Han konstaterar också att boendekostnaderna är mycket fördelaktiga i förhållande till andra boendeformer. Valet att bo kvar i villa även som pensionär är en allmän trend i landet vilket innebär att de som bor i småhus har blivit allt äldre, samtidigt som det är den boendeform som flertalet barnfamiljer strävar efter.¹¹⁶

Finrum, vardagsrum och finrum igen

Det är intressant att notera att utbyggnaderna inte bara har gällt fler sovrum utan också, och kanske framförallt ett alternativt vardagsrum. Det stora ljusa vardagsrummet uppskattades mycket av de första bergheborna som ofta kom från små trånga lägenheter. Marika berättar att det var just vardagsrummet som hon fastnade för när de var och tittade på ett av visningshusen. Dagmar säger att vardagsrummet fortfarande är hennes favoritrum och att hon gärna sitter och läser där. En av familjerna berättade hur härligt det var att dansa på det fina parkettgolvet!

När svensk bostadsutveckling beskrivs brukar vardagsrummet vara ett kärt tema. Historien om hur svenskarna skulle uppfostras till moderna och rationella människor i folkhemmets välplanerade bostäder är väl beskriven. Ett exempel på detta är hur man genom att minska kökets storlek ville få folk att sluta använda det som sovrum. Det ansågs även att *finrummet* var slöseri med utrymme, som borde användas på annat sätt. Etnologen Åke Daun har beskrivit hur arbetarklassen när man fick fick råd med ett extra rum inredde ett *finrum*, oavsett vad expertisen tyckte. Finrummets främsta funktion var att påminna

"Det här golvet är ju slipat, det var nerslitet. Så fort man hade en liten sammankomst med grannar så skulle det alltid dansas. Och det märker man idag att Ann-Katrin, vår äldsta dotter, hon dansar väldigt bra. Slowfox och tango, som vi dansade på vår tid." Foto Pebr Hasselrot

om vilken guldkant på tillvaron man hade råd att skaffa sig. Det var den plats där bättre möblerna, souvenirerna och släktfotona kunde förvaras. Det ökade välståndet gjorde, enligt Daun, att finrummets uppgift som statussymbol successivt minskade i betydelse, och att det så småningom istället förvandlades till *vardagsrum* eller *allrum* där familjen umgicks framför TV-apparaten.¹¹⁷ I Berghem återfinns många exempel på att när man byggde till passade man på att inreda ett nytt vardagsrum. Det gamla vardagsrummet återgick till att vara finrum och används fortfarande framförallt när man har gäster eller äter söndagsmiddag med familjen. Här möblerar man gärna med äldre möbler, kanske arvegods som man fått när barndomshemmen upplöstes vid föräldrarnas bortgång, eller med nya eleganta möbler. I flera av husen har man installerat braskaminer i vardagsrummet. Kaminerna bidrar i någon mån till att sänka värmekostnaderna, men deras främsta syfte är att öka trivseln.

De nybyggda vardagsrummen inreddes för TV-tittande och familjeumgänge, och det var hit tonåringarna kunde bjuda sina kamrater. Så småningom skaffade många fler TV-apparater. I många hem har man idag TV i sovrum, barnkammare och kök. Etnologen Orvar Löfgren har beskrivit tingens livshistoria på ett tankeväckande sätt. Han menar att nyheter som radio och TV har genomgått liknande konsumtionshistorier: från ett lekfullt experimentstadium till den konkreta introduktionen i hemmiljön där de nya tingen fått

"Nu på senare tid då har vi TV i det andra rummet, då blir det ju mer att man bäller till där. Men visst använder vi vardagsrummet, men mest till när det är lite fint. När våra barn kommer hem på middag eller vid tillfällen då vi har gäster." Foto Elisabeth Boogh

en framskjuten plats i möbleringen. Därefter kommer en fas av institutionalisering varvid föremålet blir en del av vardagen. Parallellt med denna utveckling börjar apparaten att flytta runt i huset från sin hedersplats i finrummet till mindre framträdande platser. Kanske blir slutstationen till sist sommarstugan.¹¹⁸

Dressing - från garderob till kontor

I WP-villans originalplan finns ett rum som kallas *dressing* inplacerat mellan det stora sovrummet och badrummet. När huset nominerades till *Bo bättnes* premiering av småhus 1967 beskrivs rummet på följande sätt:

Den större hustypen har ett för svenska förhållanden ovanligt utrymme, benämnt 'dressing' som omfattar 7m². En stor del av detta rum fungerar som klädkammare och linneförråd, och dessutom finns en bänk vid fönstret. Rummet torde normalt att fungera som arbetsrum för klädvård, men det har inget direkt samband med tvättrummet.¹¹⁹

När man besöker husen idag slås man av hur många olika funktioner det lilla rummet nu har. Det gör att det kan tjäna som en intressant indikator för nya tiders krav och förändrade behov. En familj berättar att de tycker att rummet är perfekt och att de fortfarande använder det ungefär som det var tänkt. Stiger man inte upp samtidigt,

kan man gå in i dressing- rummet och dra igen dörren efter sig. Då stör man inte sin partner när man gör sig i ordning. I många hus fick dressing- rummet emellertid snabbt nya funktioner. I ett frågelistesvar beskriver ett par hur de nästintill omgående tog bort väggen så att dressingrummet slogs ihop med hallen eftersom man ville få in mer ljus. Det innebar att man då fick ett utrymme som fungerade som en extra lekyta, syhörna eller läsläsningssvrå. Andra har gjort samma förändring, men framförallt för att få en bättre ingång till badrummet. I originalplanen måste man annars passera den lilla toaletten. Det har också varit vanligt att rummet har använts som sovrum när tredje barnet kom.

På senare år har utrymmet börjat användas som *hemmakontor*, en ny funktion som knappast var aktuell på 1960-talet när huset ritades. Då nöjde man sig i regel med ett litet skrivbord i något hörn. I de villor som vi har besökt finns hela spektrat från de som driver företag från hemmet till de som tycker att det är praktiskt att kunna ta med sig jobb hem vid tillfälliga arbetstoppar. För en stressad barnfamilj kan vara bra att kunna kompensera dagar då man måste gå hem tidigare från jobbet för att köra barnen till olika fritidsaktiviteter med ett par timmars jobb senare på kvällen. Andra har föreningsuppdrag som gör att de behöver en arbetsplats. I de allra flesta familjer ingår minst en dator med

Väggen mellan köket och vardagsrummet är borttagen. Istället för matplats i köket har man byggt en bardisk mellan rummen. Foto Elisabeth Boogh

Ett av de senast ombyggda köken i området. Genom att lägga igen de stora fönsterna och bara ha ett mindre skapades större arbetsyta. Köksinredningen visar tydligt hur restaurangkökens utformning har påverkat köken i hemmen. Foto Elisabeth Boogh

tillbehör i den självklara utrustningen. Hemdatorerna har i sin tur medfört att många skaffat kontorsmöbler som datorbord och kontorsstol.

Köket – utvecklingen mot en plats att umgås i

Även om köken i WP-villan är större än de funktionalistiska 1930- och 40-talsköken bygger de i grunden på samma tanke: här skall mor i huset laga mat till familjen i en enkel och funktionell miljö. Redan i *Bo Bättre*s nominering till årets småhus ställde man sig kritisk till kökets utformning. Framförallt menade man att matplatsens var för liten, vilket innebar att man måste ordna ytterligare en matplats i vardagsrummet. Man var även kritisk till bristen på avställningsytor.¹²⁰ Kökets utformning rimmar illa med hur dagens familjer vill använda sina kök. Här skall man, förhoppningsvis, hjälpas åt med matlagning och här skall man umgås i vardagslag. Journalisten Per Svensson beskriver i en essä köket som den plats där våra föreställningar om hemmet som en borg av värme och gemenskap skall förverkligas.¹²¹

En av familjerna vi besökte hade tagit bort väggen mellan köket och vardagsrummet och ersatt den med en bänk i barhöjd. Mitt på golvet stod en så kallad köksö. Ovanför

baren var en TV-apparat monterad så att far i huset skulle kunna hålla ett öga på TV-sporten samtidigt som han förberedde middagen. Flera av de yngre familjerna som vi har intervjuat har funderingar på göra liknande ombyggnader som ju ansluter till den öppna planlösning som är vanlig i nya villor och lägenheter. I ett antal hus har man utökat kökets yta genom att bygga till ett burspråk som vetter ut mot trädgården. Detta är ett exempel på hur exteriören förändras som en följd av invändiga förändringar. En annan familj har låtit utformningen av sitt kök påverka hela husets planlösning. Eftersom de tillbringar mycket tid i köket så ville de ha gott om plats och stora avställningsytor. De tog bort matplatsen i köket och byggde istället en bänk som barnen kunde läsa läxor vid och som passar bra att sitta vid om man vill ta en kvällsmacka. Drömmen om ett luftigare kök ledde till att det bestämdes sig för att bygga om stora delar av huset.

När köken en gång planerades var de tänkta för en ung familj med medelinkomst. De köksredskap som då ansågs nödvändiga var bara en bråkdel av de ting som skall rymmas i ett modernt kök av i dag. En av kvinnorna kommenterade att när de flyttade in hade man ett par grytor och en eller två stekpannor, medan det i dagens kök skall plats för wokpannor, matberedare och andra köksredskap i köket.¹²²

Trädgården

Vid sidan om en längtan efter större utrymme är troligen drömmen om en egen trädgård den viktigaste anledningen till att köpa hus för många familjer. Trädgårdarna i Berghem är överlag välskötta, och deras utformning sträcker sig från enkla gräsmattor med några få rabatter till betydligt mer avancerade utföranden. Ann-Marie och Bertil har alltid varit mycket intresserade av sin trädgård. De berättar att när de flyttade in på vintern var området mörkt och dystert. Gatlyktorna hade ännu inte kommit på plats och gatorna var inte asfalterade. Bertil berättar:

Inget var gjort med tomten, man fick själv börja köra hit matjord. Det enda som fanns var en plattgång till entrén. Allt annat fick man ju själv göra. Det fanns inga planteringar. Vi fick börja lite pö om pö.

Paret är överens om att de har trädgårdsintresset med sig från uppväxten. Många av den lummiga trädgårdens växter är hämtade från Ann-Maries föräldrahem i Skåne eller från gamla villatomter som bebyggdes i Jakobsberg vid den här tiden. Paret senast stora trädgårdsprojekt är ett stort stenparti som kom till när skogen bakom huset bebyggdes med radhus för ett par år sedan. Drömmen om en vattenspegel och ljudet av porlande vatten hade funnits länge och förverkligades när de byggde stenpartiet, som dessutom skärmar av tomten från det nya området. Mellan huset och det nya stenpartiet ligger den stora veranda som paret utnyttjar på våren, sommaren och långt in på hösten.

Några hus bort bor Marika och Kjell, även de mycket trädgårdsintresserade. Kjell som är uppvuxen i en bruksort i Bergslagen berättar om sin morfar som var järnbruksarbetare och arbetade förmiddagsskift på bruket. På 1920-talet fick han möjlighet att bygga eget och lade sedan ner all sin lediga tid på trädgården som han skötte exemplariskt. Trädgården var hans liv. Dessa båda par är representativa för den första generationen berghemsbor.

*”Första våren anlade vi gräsmatta, planterade buskar och förstorade uteplatsen och ersatte plattorna med tryckimpregnerat trä och anlade en uteplats även vid köket. Vi planterade gemensamt med grannarna häckar i tomtgränsen.”
Foto familjen Arvidsson.*

Många av dem var uppvuxna på landet eller i mindre orter runt om i Sverige och trädgårds-skötsel var inte främmande för dem. Flertalet uppfattade trädgårdsarbetet som en skön avkoppling från det nya livet i storstaden och få har gett uttryck för att man uppfattade trädgårdsarbetet som krävande. Nu när de är pensionärer får trädgårdsskötseln gärna ta mer tid och för flera är det ett stort och omtyckt fritidsintresse. Elsie som har svarat på museets frågelista beskriver sin trädgård så här:

Det var en grovplanerad berg- och skogstomt som vi fick börja med att anlägga en gräsmatta och sätta några buskar och fruktträd på. Ett staket sattes upp runt tomten för att skydda tre livliga gossar från att springa ut på vägen. Tomten användes mest som fotbollsplan och lekyta. Alltefter som barnen har växt upp har tomten förändrats med mer land och blommor och det sista tillskottet var ett växthus hösten 2002. /...../ Mitt stora intresse är blommor och trädgårdens utseende har förändrats i och med att jag har fått mer tid över.

För de yngre familjerna är trädgårdarna också viktiga. En av kvinnorna beskriver hur underbart hon tycker att det är att ta med sig kaffekoppen ut i trädgården på somrarna. När vi pratar om trädgården tar hon fram familjens fotoalbum och visar hur vacker trädgården är på sommaren. För många är trädgården någonting som man är stolt över och gärna visar upp.

Ovan konstaterar vi att trädgårdsintresset har växlat i takt med berghemsbornas livscykel, men det ökande trädgårdsintresset är säkert också förknippat med den våg av trädgårds- och odlingsintresse som för närvarande sveper över landet. Den rationella och funktionalistiska trädgården, som framförallt skulle vara lättskött, fick sitt genombrott efter andra världskriget. När importen av grönsaker sänkte priserna blev morötter och potatis vardagsvara året runt och intresset för egen grönsaksodling minskade. Kvinnorna försvann från hemmen ut på arbetsmarknaden och det var för dyrt att anlita trädgårdsmästare. Gräsmattornas areal ökade och vintergröna växter som tujor, enar och blågranar blev populära. Idag återfinns kryddodlingar, grönsaksodlingar och rabatter med gammeldags rosor i många villaträdgårdar och önskebrunnar, vattenspeglar, vattendrag och fontäner anläggs som aldrig förr.¹²³

*"Vatten skall rinna, det skall höras, det skall finnas en vattenspegel någonstans.
Vi har inte kört dit någonting, utan jag fick låna en grävmaskin och körde själv."
Foto Elisabeth Boogh*

Intresset för utomhusmiljön avspeglas också i de stora verandor och uterum som många av husägarna har byggt till på sina hus. De ursprungliga husen hade en enkel, liten plattlagd uteplats, men nu har många av husen en eller flera uteplatser. Det är vanligt att man har glasat in verandorna, och många har dessutom skaffat infravärme så att man kan utnyttja platsen under hela sommarhalvåret. Hos en av de familjer som vi har besökt hade man nyligen byggt en swimmingpool som kan användas året om eftersom den ligger på den inglasade verandan.

Smak och influenser

Som tidigare nämnts så var husen likadana till det yttre såväl som till det inre när de byggdes. Tapeter och snickerier gick i en för sextioalet typisk sval och återhållen färgskala. Karin beskriver hur praktiskt och genomtänkt hon tyckte att köket var när de flyttade in, men hon uppfattade redan då den grå färgen på köksluckorna som tråkig. Andra beskrev färgsättningen som *kommunalgrå* eller *HSB-grå*. Det är troligen så att denna färgskala faktiskt var på väg att bli omodern redan när Berghem byggdes och det dröjde inte länge förrän berghemsborna ersatte den sobra sextiotalsfärgskalan med 1970-talets betydligt färgstarkare ideal.

Bertil och Ann-Marie Hammar flyttade in i WP-villan på Cyklonvägen 1968. Trettiofem år senare har villan genomgått stora förändringar. På bilderna ser vi hur 1960-talets sparsmakade badrum har förändrats. Foto Pebr Hasselrot (tv) och Elisabeth Boogh (th).

I några av husen hittar man spår från tidigare perioder. På bilden ser man de linoleumgolv som fanns i husen från början. Badrumsväggen är klädd med perstorpsplatta. Foto Elisabeth Boogh

För de äldre berghemsborna väcker minnet av den första tiden i huset många känslor. I ett samtal med ett par som nyligen har pensionerats kom vi in på hur huset såg ut när de flyttade in 1968. Olle inledde med att skildra hur huset såg ut utvändigt. Eftersom tomten liknade en leråker var det ett tufft arbete det var att få stil på trädgården. Han fortsatte med att beskriva hur det såg ut invändigt. Han tyckte att det var ”urtråkigt” med ljusgrå linoleummattor och ljusgrå tapeter. Titti protesterade: ”vi tyckte att det var fint”. I Tittis röst fanns ett försvar för det unga paret som flyttade in i sitt första hus för trettiofem år sedan, och hon drog sig till minnes hur hon tyckte om lukten av det nya. ”Ja visst tyckte vi att det var fint. Jag tyckte husen var så snygga. Tyckte att dom såg ut som sportstugor”, avslutade Titti.

När man ser sig om i husen idag hittar man spår från olika smakperioder. Under min husesyn tillsammans med Kjell och Marika skrattar de båda när vi kommer in deras sovrum. På ena väggen satt en acantusmönstrad tapet från 1970-talet i två gröna nyanser. Paret kommenterar tapeterna med ”dom här är kult”. Marika fortsätter med att berätta att under en period när de funderade på att flytta och därför hade potentiella husspekulanter på besök slog det henne: ”tänk om dom tror att jag har sån smak. Jag tycker inte om dom egentligen, men det var så då”. Kommentaren är intressant och har sin motsvarighet i många av intervjuerna. Sjuttioalets stilideal framställs som en tidsbegränsad förvirring: en förtrollning som plötsligt upphörde, och då åkte heltäckningsmattor ut och tapeter målades över med vit färg. Marika och Kjell fortsatte diskussionen om varför de valde den gröna tapeten eftersom de kommer ihåg att de inte ens gillade den då. ”Det var väl för att frun där uppe sa att det skulle vara en mörk, en grön grotta i sovrummet” säger Marika. En av informanterna påpekar att heminredning inte uppmärksammades i TV och i dagstidningar på samma sätt som nu. Inspiration fick man från specialtidningar som *Allt i Hemmet*, man åkte och tittade på *Byggtjänst* på Regeringsgatan i centrala Stockholm, några i området var i byggbranschen och tog intryck av nya idéer där. De intryck och idéer som man fick via grannar och bekanta var viktigast, vilket ledde till att till exempel acantustapeterna spred sig som en löpeld genom området.

En närmare presentation av några berghemsbor – eller hemmet som en arena för kreativitet

Lisbeth bor med sin make Per och dottern My på Trombvägen. I slutet av 1980-talet köpte de huset och flyttade in. Familjen bodde tidigare i en bostadsrättslägenhet i närheten av Berghem. Lisbeth har ett mycket speciellt förhållande till huset och trädgården. Huset sticker av mot de andra husen på Trombvägen genom sin färgsättning som Lisbeth själv beskriver som ”lingon och mjölk. Blåbär och mjölk”. De ursprungligen vita snickerierna är målade rosa och bryter av mot den blå fasaden. Huset ligger på en av de tomter som har störst nivåskillnad. Från den asfalterade planen framför garaget leder en trappa upp mot entrén där man möts av dekorationer som i sin lekfullhet är typiska för hela hemmet. Vid dörren sitter ett litet tittskåp med olika små figurer i, och för att besökare skall veta att de kommit rätt har Lisbeth satt upp stora träsiffror i samma rosa färg som husets snickerier.

Vid intervjun berättar Lisbeth livfullt hur det hade gått till när de köpte huset. Hon hade varit inbjuden på kaffe hos förre ägaren som berättade att man var på väg att sälja huset för att flytta från Stockholm. I det ögonblicket kände Lisbeth att ”här vill ju jag bo”. Tillsammans med maken räknade hon på kostnaderna och sedan köpte de huset.

Huset ligger i en del av Berghem med stora nivåskillnader på tomterna. Foto Elisabeth Boogh

Lisbet berättar att det är främst maken som står för matlagningen. "Han är jätteduktig på att bitta på. Och skall vi ha gäster så nog gör han någonting som han aldrig har gjort förr. Men jag säger; hur törs du!" Foto Elisabeth Boogh

Då var huset målat i brunt och hade vita snickerier och det var mycket lite förändrat invändigt trots att det hade haft flera ägare. Vardagsrummet, där vi sitter och pratar, är delat i två avdelningar, en matsalsdel och en del med soffgrupp, TV och braskamin, precis som i flertalet av hemmen i Berghem. Det mest originella med detta vardagsrum är att de två delarna skiljs åt genom en uppbyggd bassäng som Lisbeth fyller med vatten på vintern och förvarar de minsta av sina Koikarpar i när det blir för kallt i trädgårdsdammen.¹²⁴ På väg in från hallen passerar man en hall med marmorerade pelare, och en spegel som är dekorerad med skärvor från en sprucken spegel. I väggen mellan kök och hall sitter ett fönster med bågen färgad i engelskt rött. Lisbeth berättar att hemmet skiljer sig mycket från hur det såg ut när de flyttade in. Hon hade inte haft en färdig idé om hur hon ville ha det, hennes idéer hade vuxit fram efterhand, och det var inte bråttom att bygga om. Hennes berättelse om hur huset förändrats började oftast med att hon nämner att hon upptäckte att någonting var opraktiskt och bestämde sig för att göra någonting åt det. En toalettdörr som man lätt slog i blev impulsen för en större ombyggnad som ledde till att en ny toalett byggdes i stället för den gamla. Köksdörren flyttades och i stället kom det lilla fönstret mellan hall och kök till för att släppa in ljus.

Med försöken att förändra huset så att det blev mer praktiskt kom också möjligheten att med fantasin och kreativitetens hjälp göra hemmet personligt.

Lisbeth har byggt det mesta själv. När badrummet skulle byggas om tog hon in hantverkare men var så missnöjd med resultatet att hon bad dem gå hem. Hon är uppvuxen på landet och har snickare i släkten men hade inte själv någon tidigare erfarenhet av bygnadsarbete. I familjen Stålberg är det Lisbeth som har det passionerade intresset för hemmet och trädgården, även om hon diskuterar sina planer med resten av familjen. Genom att förändra och förnya har Lisbeth erövrat ny kunskap och nya erfarenheter som hon njuter av att praktisera. Lisbeth samlar intryck och idéer överallt. Hon skrattar när hon får frågan om hon tittar på inredningsprogram som till exempel *Äntligen hemma*, och svarar att hon ser allt. Hon går på mässor och tycker om att besöka specialaffärer, men funderar sedan ut hur hon själv vill ha det. Hon beskriver målade hur det gick till när hon skulle byta färg på huset. Eftersom hon arbetade som brevbärare såg hon många olika varianter av färgsättningar. Slutligen hittade hon en som var i närheten av vad hon tänkt sig, men som hon tyckte var för intensiv. Då kontaktade hon en målare som hjälpte henne att bryta exakt rätt färg. När huset var ommålat var hon nöjd. Det hade blivit precis som hon hade tänkt sig!

En kväll i början av november besöker vi Marianne och Mats i villan på Cyklonvägen där de bor tillsammans med sina två tonårsdöttrar. Eftersom de har byggt på ett våningsplan med sadeltak skiljer sig deras ljusgrå hus från mängden. Väl inne i tamburen är det inte lätt att se att man befinner sig i en WP-villa. Huset ligger med gaveln mot gatan och Marianne berättar att tidigare tyckte de att det var svårt att förstå var man skulle gå in, det faktum att entrén är väldigt lite markerad i arkitekturen gjorde det inte lättare. Entrén och hallen är därför omgjorda efter förslag från den arkitekt som konsulterades när paret började planera ombyggnaden av huset. Från hallen kommer man in i det stora öppna köket som går ända upp till taknocken. Köket är inrett med ljusa skåp i bok och vitt och golvet är täckt av klinkers. I vardagsrummet finns spår av det ursprungliga huset kvar även om fönstret är utbyggt till ett burspråk. Sovrummen som ligger längs en korridor har fortfarande en hel del av den gamla planlösningen kvar, medan övervåningen naturligtvis är helt ny.

Marianne och Mats köpte huset 1985 och visste redan när de flyttade in att de ville bygga om. Det dröjde innan de gav sig på de stora ombyggnaderna, men de tog omedelbart itu med reparationsarbeten och renovering av ytskikten. Marianne och Mats är båda intresserade av heminredning. Tanken på den stora ombyggnaden växte fram successivt. De hade målat om köket ett par gånger och även bytt ut lådor och skåpluckor, men när de väl byggde om bytte de ut allting igen. De tycker att det är ett värde i sig att bo i ett hus som man själv har planerat och som inte ser ut som alla andra. Ombyggnaden kom till för att de behövde mer plats och deras tomt medger inte någon annan variant. Men de är också överens om att huset har vunnit rent estetiskt på förändringen. Mats sammanfattar första intrycket av WP-villorna med ordet ”kartong”.

När jag går runt i huset tillsammans med Mats och Marianne stannar vi en stund i sovrumsrummet som är deras senaste förändringsprojekt. De har tagit bort väggen mellan

sovrummet och dressing-rummet och målat väggarna i en mild gulgrön nyans. Marianne berättar att de tidigare hade mycket volanger och tyg i gardinerna och dörren ut mot hallen med sina lister bär spår efter det inredningsideal rådde förra gången de byggde om. I det nya sovrummet vill de nu ha en sparsmakad inredning med enkla linnegardiner och en garderobsvägg som sväljer alla tillbehör. Jag undrar om de hade planer för fler projekt och då skrattar de lite och inser att de alltid har haft någonting på gång. Paret har varit runt och tittat på hus, och Marianne säger att de kanske behöver någonting nytt att ta itu med. Mats menar att han skulle kunna tänka sig att sätta tänderna i något ”riktigt” renoveringsobjekt, medan Marianne snarare skulle kunna tänka sig en enkel sommarstuga. Vem av de två det är som tar initiativ till förändringarna hemma är de inte riktigt överens om. Mats som är yrkesmålare ser nya trender och idéer genom jobbet, och Marianne går gärna och tittar i inredningsaffärer och nämner *R.O.O.M* på Kungsholmen i Stockholm som exempel. Mats ansåg att det för det mesta är Marianne som kommer med idéer, medan han utför dem. Han tillägger skämtsamt att så är det väl i alla familjer. Marianne å sin sida säger ”Jag säger: vi tapetserar, Mats säger: vi river väggarna.” Mats replikerar med orden: ”gör jag något så gör jag det ordentligt”.

I familjen Fredells villa är spåren från originalplanen få. Köket går upp till taknocken och är inrett i ljusa färger. Foto Elisabeth Boogh

Dagmars hus är ett av de i området som är minst förändrat. Hon håller inte med de som kallar husen skokartonger och understryker att hon alltid har gillat den här typen. Hon skulle inte kunna tänka sig att måla huset i en annan färg än den mörkbruna originalfärgen. Foto Elisabeth Boogh

Efter att ha presenterat två familjer som har förändrat sina hus mycket skall vi nu berätta om Dagmar Elmgren och hennes hem på Cyklonvägen 7. Vi träffade henne på det trettiofemårsjubileum som en av samfälligheterna ordnade i början av projektet. Vi ringde upp Dagmar, som är änka och bor ensam i det hus som hon och maken Olle flyttade in i 1968, och blev genast hembjuden till henne på kaffe och en pratstund i villan som har kvar samma planlösning som när det byggdes. Dagmar är också mycket riktigt en av de få i Berghem som verkligen understryker att hon uppskattar husens arkitektur och att hon alltid har gjort det; ”Jag gillar dom här gamla husen. Även invändigt, man ändrar inte för mycket, för de hade ju en viss stil. Även köket, med dom här luckorna och alla dörrar och allting.” Dagmar kommenterar det faktum att många beskriver husen som ”skokartonger” och säger att hon ”alltid har gillat den här typen” och att hon inte skulle kunna tänka sig att måla huset i en annan färg än den mörkbruna originalfärgen.

Inne i huset är alla väggar vitmålade och de gamla dörrlisterna är utbytta till omålade trälistor. Vardagsrummet är ljust och möblerat med en blandning av gamla och nyare möbler. Flera av möblerna köpte Olle och Dagmar när de flyttade från sin lilla lägenhet till huset i Berghem. Andra möbler har kommit till allt eftersom deras föräldrahem

upplöstes. Även om hemmet har förändrats något under årens lopp, har det skett steg för steg. Hallen är dekorerad i ett danskt tema. Dagmar berättar att hon älskar Köpenhamn och att hon då och då reste dit på husmorssemester när barnen var små. Med sig hem tog hon de karaktäristiska danska lackerade träfigurerna, som nu sitter på en hylla ovanför dörren in till hallen. Här hänger också en gurlang med små danska pappersflaggor. Dagmar har alltid varit intresserad av heminredning och har prenumererat på *Allt i Hemmet* i många år. Hon tror inte att hennes smak har ändrats nämnvärt och menar att hon medvetet har velat behålla husets karaktär både inne och ute.

I inledningen presenterades begreppsparet *bostad* och *hem*. Bostaden är det fysiska huset eller lägenheten som familjen flyttar in i. För att bostaden skall förvandlas till ett hem behöver det tas i besittning och användas. Genom årens lopp knyts minnen till platsen och den laddas av mening. Det är viktigt att komma ihåg att detta är en pågående process där hemmet ständigt skapas och omskapas. Det stora intresset för att förändra och förbättra den egna bostaden kan tolkas som ett led i detta. Den norska antropologen Marianne Gullestad menar att vi måste förstå hemmen som *skapade uttryck*, och anser att hemmets funktion som en plats för individens kreativitet har ökat i betydelse. Enligt Gullestad är inredningen av våra hem i allra högsta grad att betrakta som en del av den samtida folkkonsten då gestaltningen bygger på att vi *kombinerar* en uppsjö av element på vårt eget och personliga sätt. Detta gäller oavsett om de olika föremålen är inköpta från ett möbelvaruhus eller tillverkade för hand. Det moderna samhällets allt större varuutbud är följeslagare, eller kanske förutsättningen, för vår möjlighet att renodla och gestalta olika livsstilar. De symbolvärden som skapas genom denna kreativitet medför att hemmen kommunicerar fler och mer komplicerade budskap än någonsin tidigare i historien. Gullestrand frågar sig vad det är som hemmet symboliserar. Hennes svar är att många av de värden som är viktiga i vår samtid uttrycks i våra hem och nämner som exempel: identitet, familjesammanhållning, praktisk kunskap och kontroll över tillvaron.¹²⁵ Det tre hem som jag har presenterat ovan är alla, trots att de ser väldigt olika ut, goda exempel på denna hur kreativitet, eller med Gullestads ord folkkonst, kan gestalta sig i samtiden.¹²⁶ Flera informanter berättar också att de upplever det handfasta snickrandet och målandet som en skön avkoppling från ett stillasittande kontorsarbete.

Från grupphusområde till villaområde

I början av projektperioden gick vi vid flera tillfällen runt i Berghem för att bekanta oss med området. Vi jämförde tak och färgsättning och resonerade om olika varianter av om- och tillbyggnader. Hade projektet varit en vanlig byggnadsinventering hade vi stannat vid exteriören och dess förändringar, men tack vare att vi har besökt så många hus och talat med så många av de boende har bilden av att husen förändrats *inifrån och ut* tydliggjorts för oss. Familjernas skiftande behov över tid kan avläsas i husens förändrade arkitektur. Karin och Hans hus är ett bra exempel på detta. Karin berättar att hon tyckte att huset vid en första anblick såg ut som en låda, och Hans fyller i med

kommentaren: ”det var en låda”. När den ursprungliga ”lådan” blev för trång byggde man till ett vardagsrum i vinkel från sovrumsdelen ut mot trädgården. Några år senare växte behovet av ett större och mer representativt vardagsrum och man byggde ut det gamla med ett antal kvadratmeter. Utbyggnaden sammanföll med att de båda ärvde mycket möbler av sina föräldrar. Karin berättar självvironiskt att det är ett stående skämt i Berghem att de var tvungna att höja taket för att få plats med sina ärvda kristallkronor. För att få in mycket ljus i det stora rummet byggde man ett par burspråk på rummets långsida. Inga av förändringarna kom alltså till för att man hade en egentlig önskan att estetiskt förändra exteriören utan de är konsekvenser av familjens förändrade behov. Det skall dock tilläggas att när man byggde om ville man naturligtvis att resultatet skulle vara estetiskt tilltalande. Eftersom en allmänt spridd uppfattning i området är att de ursprungliga husen inte hade några nämnvärda estetiska kvalitéer uppfattar de flesta förändringar av flertalet boende som förbättringar.

Vid en av våra promenader i området stöter vi på ett par i övre medelåldern som är ute och pysslade i sin trädgård som består av fruktträd och en blomsteräng. Huset är målat i falurött med vita knutar och man har byggt en veranda med snickarglädje vid entrén. Husets och trädgårdens utformning väcker vårt intresse och vi börjar prata med paret. De berättar att verandan är konstruerad för att i möjligaste mån dölja det platta taket med dess sarg. Det visar sig att paret hade haft ett litet torp på landet som förebild både när de bestämde husets färg, byggde verandan och anlade trädgården. När vi undrar om de hade funderat på att flytta ut på landet skrattar de och säger att de tycker att de bor perfekt och aldrig skulle kunna tänka sig att bo med långa pendlingsavstånd. Istället har de skapat sin drömbostad på en plats där de tycker att det är trevligt och praktiskt att bo. Med ett radhus med tillbyggd veranda utsmyckad med snickarglädje som utgångspunkt, diskuterar etnologen Anna Lundström om inte tillägget till den ursprungliga arkitekturen är att betrakta ”som ett yttrande, en slags polemik mot den ursprungliga byggnadens utformning”. Hon menar att vidare att ”kanske är det just förstukvisten som vi skall bevara som ett exempel på något betecknande för vår tid”.¹²⁷

I vårt dokumentationsmaterial finns en berättelse om en familj som köpte sitt hus på 1980-talet. De ville gärna bo i området och tyckte mycket om husets planlösning. Ricardo, mannen i familjen var dock mycket skeptisk till husets utseende. Redan vid vårt första möte sa han att han inte kunde tänka sig att bo i en ”skokartong”. Han tyckte inte att huset såg ut som ett ”riktigt hus” med sitt platta tak. Han uppfattade dessutom den mörkbruna färgen som tung och dyster. Redan när de köpte huset bestämde de sig för att bygga om när de fick möjlighet. Vid den tidpunkt då paret köpte huset var området fortfarande mycket homogent och Ricardo förklarar att han inte hade velat att någon skulle tro att han ansåg sig som förmer än andra om han reste taket.

Det här att jag ville bygga om det är inte att jag vill ha ett finare hus än alla andra. Det var en grej som jag gjorde för mig personligen. Inte för att vara bättre än någon annan.

Åren gick, och när fler och fler hus förändrades gjorde familjen slag i saken och reste taket. Samtidigt målade de om huset i en mild gul nyans. Ricardo ritade själv husets nya utformning, men fick hjälp av en specialist med konstruktionsritningarna. Såväl Ricardo

som hustrun Margareta var mycket nöjda med resultatet, och under intervjun säger Ricardo att nu känns det som att han bor i ett *riktigt hus*. Parets hus är dessutom ett av dem som ofta har nämnts när vi frågade folk i området vilket hus de tycker är vackrast. Detta exempel, liksom det närmast föregående är intressant eftersom motivet till ombyggnaderna i huvudsak är estetiskt.

Berghemsbornas åsikter om områdets förvandling från grupphus- till villaområde är, med några få undantag, mycket positiva. Man anser överlag att det estetiska intrycket har vunnit på att husen har förändrats och uppskattar framför allt att området har upphört att vara homogent. När vi har ställt frågor kring den estetiska värderingen av området, har vi ofta mötts av en förvånad reaktion, som om det vore självklart att förändringarna är positiva. I frågelistans sista fråga undrar vi om det finns någon ytterligare aspekt som informanten tycker är viktig att få med. En kvinna svarar på följande sätt:

Då alla hus såg likadana ut i början (man fick t. ex. inte byta färg på fasaderna) var det lite väl likformigt. Men med åren har vi blivit lite mer individualister och området har till en del ändrat karaktär med ombyggnation och färgsättning och det är mycket trevligt.

Citatet är intressant eftersom det pekar på en ökad individualism som möjlig förklaring till områdets förändring. De värderingar som uttrycks i intervjuerna, informella samtal och i frågelistorna skiljer sig markant från de estetiska kvalitéer som yrkesfolk inom kulturmiljövården, arkitekter och planerare brukar lägga på den offentliga miljön där *enhetlighet* brukar framhållas som en värdefull kvalité. För att exemplifiera resonemanget väljer vi att citera före detta stadsarkitekten Viveca Berntsson som i tidskriften *Byggnadskulturs* temanummer om småhusbebyggelse inleder sin artikel med orden: ”Ditt drömhus blir inte ditt drömhus om det bidrar till att göra småhusområdet till en mardröm.” Hon menar vidare att stora färgskillnader och olika tak ger ”ett splittrat och oroligt intryck”. Under rubriken ”Välj en lämplig färgsättning” väddar hon till småhusägarna att de skall leva ut sina rosa drömmar på andra sätt ”än genom drömmen om det lila eller chockrosa drömhuset”.¹²⁸ Berntssons synpunkter är ett eko av den smakuppfostran av allmänheten som har varit en ledstjärna för kulturmiljövården och angränsande professioner under 1900-talet.

Etnologen Orvar Löfgren menar att i funktionalismens program kopplades estetik och moral till drömmen om ett nytt samhälle som skulle föda en ny och modern människa. Specifikt för Sverige var den starka fokuseringen på boendet som det kanske viktigaste medlet i moderniseringen av folket. Löfgren resonerar vidare kring hur kampen om smaken har gestaltats under det sena 1900-talet. Har den moderna människan en gränslös frihet att förverkliga sig själv genom konsumtion eller är hon ett viljelöst offer för marknadskrafterna? Löfgrens slutsats är att ”Både frigörelsen och

*Ricardo ville ha en spansk karaktär på sin hall som anknöt till hans uppväxt i Spanien. I taket har han satt upp bjälkar och på väggarna hänger tavlor med motiv från Spanien.
Foto Elisabeth Boogh*

WP-villa förvandlad till röd liten stuga. Foto Elisabeth Boogh

förförelsen ingår som element i våra liv som konsumenter, och formar vardagens estetik och kreativitet”.¹²⁹

Den positiva reaktionen på områdets omvandling kan också sättas i relation till en hierarkisk syn på olika boendeformer med individuella villor i toppen och flerfamiljshus i botten. Hemmet är enligt den norska kulturanthropologen Marianne Gullestad en *nyckelsymbol* för många av de värden som är viktiga i Norge, och hennes resonemang passar väl in även på svenska förhållanden. Det egna huset är det främsta tecknet på såväl ekonomiskt välstånd som på den i Norden så viktiga *självständigheten*. I det egna huset är du herre på täppan och slipper ta hänsyn till någon utanför familjen.¹³⁰ Tendensen till intimisering, att vi drar oss hemåt och inåt, har enligt många forskare ökat i slutet av 1900-talet och kan förstås som en reaktion mot moderniteten med dess allt större krav på rörlighet och flexibilitet. Hemmet, framförallt om det sammanfaller med egen villa, är platsen för individens och familjens autonomi med kontroll över det egna livet. Om det egna huset med en *personlig* utformning symboliserar en frizon i ett komplext samhälle, har det rationellt planerade flerfamiljshuset istället fått symbolisera individens ofrihet. Det enhetligt planerade grupphusområdet hamnar någonstans i mitten i hierarkin. Detta skulle innebära att berghemsborna har byggt sig bort från en symbol för individens ofrihet och till en symbol för fria individer.

Sammanfattning

Syftet med Stockholms läns museums studie av bostadsområdet Berghem i Järfälla kommun har varit att undersöka vad ett område som Berghem kan berätta om hur människors skiftande förutsättningar och behov påverkar den byggda miljön. Vi har velat ta reda på vilka faktorer som varit betydelsefulla i förändringsprocessen. Frågor som vi har ställt är vilka stilideal som varit förhärskande? Hur har samhällsutvecklingen påverkat området och dess innevanare? Vi har också velat undersöka vilken roll kommunen har spelat i förändringsprocessen.

I de två första kapitlena ”Berghem - en del av miljonprogrammet” och ”WP-villan i Berghem” inledde byggnadsantikvarien Fredrika Mellander Rönn med att teckna en historisk bakgrund till det intensiva bostadsbyggandet på 1960- och 1970-talen, för att därefter analysera på vilket sätt Berghem och WP-villan speglar de bostadsideal som var rådande vid tillkomsten. I rapportens tredje kapitel, ”Berghemsborna” låg fokus på de boendes berättelser om hur de uppfattade området och sina hus när de flyttade in. Kapitlet är författat av etnologen Anna Ulfstrand och bygger huvudsakligen på intervjuer med boende och den frågelista som ett antal boende besvarade. I kapitel fyra ”Berghem idag” beskrevs vilka yttre omdaningar husen genomgått under årens lopp och hur kommunen har ställt sig till förändringarna. Byggnadsnämndens arkiv har varit ett viktigt underlagsmaterial för denna del. Det femte kapitlet ”En livscykel i Berghem” kretsade, med utgångspunkt i de boendes berättelser, kring husens invändiga förändringar. Där gav ett antal berghemsbor även sina motiv för att förändra husens yttre. Nedan kommer vi kort sammanfatta och diskutera rapportens resultat.

WP-villan speglar 60-talet

WP-villan i Berghem är på många sätt typisk för sin tid. Den ligger i ett relativt stort grupphusområde med över hundra hus. Området kom till under en tid då inflyttningen till Storstockholm var stor och är byggt på tidigare obebyggd mark. Genom att uppföra grupphusområden tillgodosåg samhället på ett rationellt sätt den stora efterfrågan på småhus som fanns. Bostäderna finansierades med hjälp av statliga lån och sparbankernas bostadssparande. WP-villorna tillverkades som förtillverkade element i en fabrik i Bräcke, för att därefter monteras ihop på byggplatsen under 1 1/2 vecka. Många av husen i Berghem drabbades av olika typer av byggfel, vilket var ett generellt problem vid denna tid av mycket byggande i ett högt uppdrivet tempo. De boende slöt sig samman i ett byalag för att för att få byggföretaget att åtgärda felen. Samarbetet ledde även till att en stark känsla av gemenskap mellan grannarna uppstod och ledde till att man ordnade en rad gemensamma aktiviteter.

Trädgårdarna är numera uppväxta och avgränsar tomterna från varandra. Som helhet inger Berghem idag ett inbott och trivsamt intryck. Foto Elisabeth Boogh

Berghems stadsplan typisk för sin tid. Tomterna är samlade i grupper längs korta gatuslingor och anpassade efter den kuperade terrängen. I mitten av varje husgrupp sparade man ut ett mindre grönområde och mellan den östra och den västra delen av området ligger ett stort grönområde med en låg- och mellanstadieskola.

WP-villans planlösning var traditionell och genomtänkt, samtidigt som den var styrd av tillverkningsmetoden. Den innehöll representativa inslag som det stora vardagsrummet och även ett så exklusivt utrymme som ett dressing-rum. Den yttre utformningen var modern och saklig och fasaden var relativt lättskött. När Sparbankerna och Svensk byggtjänst 1967 premierade årets typhus under mottot *Bo Bättre* valde man WP-villan bland annat på grund av det avancerade produktionssystemet, planlösningen och utformningen. Man uppskattade att produktionssättet var tydligt avläsbart i exteriören. Mellander Rönn visar, efter att ha analyserat *Bo Bättre* premieringarna från hela 1960-talet, att WP-villans estetiska uttryck låg mycket väl i linje med de ideal som rådde under perioden, ideal som kan beskrivas med ledorden *behärskning* och *harmoni*.

Berghem och WP-villan representerar sextiotalets storskaliga bostadspolitik och kom till under en hektisk byggnadsperiod, men trots detta har såväl villa som stadsplan betydande kvalitéer. Berghem är förvisso en del av det svenska miljonprogrammet, men man kan också förnimma ideal hämtade från USA, till exempel i det faktum att villorna är utförda i ett plan och i en funktion som dressing-rum. Ytterligare en likhet med amerikanska småhusområden är att de boende var beroende av att ha bil då kollektivtrafiken till Berghem var föga utvecklad.

De första invånarna i området utgjordes av en förhållandevis homogen grupp såväl åldersmässigt som yrkes- och utbildningsmässigt. Många var uppvuxna i andra delar av landet och hade kommit till Stockholm för studier och arbete. Det faktum att alla var nyinflyttade, att många hade småbarn, och att far- och morföräldrar ofta bodde långt bort bidrog till att skapa en stark gemenskap.

Berghems utveckling

Efter ett antal år var det många familjer som hade behov av större utrymme och valet stod då mellan att bygga om sitt hus eller att flytta till ett nytt och större. Husen hade hunnit slitas ner och färgsättning och inredning upplevdes med tiden som omoderna. Husen byggdes till och rustades upp. Många familjer hade fått bättre ekonomi och inflationen gjorde att skulderna på huslånen krympte successivt. Skattesystemet gynnade dessutom höga lån på bostäder, vilket medförde att det var direkt fördelaktigt att utöka sina lån för en ombyggnad.

Förändringarna av husen i Berghem började med mindre tillbyggnader, som uterum och tak över uteplatserna. År 1972 byggdes en grupp av tre hus till och tillbyggnaden fortsatte sedan under hela 1970-talet för att plana ut något under 1980-talet. De flesta större tillbyggnader har placerats på baksidan av huset, eller som en förlängning av husets kortsida. Verandor och förstukvistar har kommit att ändra husens entréfasad. Under 1990-talet ersattes det flacka taket av sadeltak eller valmade sadeltak på många av husen. Endast ett fåtal fastighetsägare har byggt på en hel våning. Samtliga hus har fortfarande samma, eller likartad, liggande träpanel som när de byggdes, men färgsättningen varierar desto mer. Vi vet att man redan 1972 godkände en omfärgning i gult, men det har varit svårt att få fram uppgifter om när de övriga färgförändringarna kommit till stånd. Ett rimligt antagande, med hänvisning till allmän stil- och smakutveckling, är att de flesta ommålningar i en helt ny kulör har skett från 1980-talet och framåt. Trädgårdarna är numera uppväxta och avgränsar tomterna från varandra. Som helhet inger Berghem idag ett inbott och trivsamt intryck.

Vi har inte kunnat spåra någon uttalad vilja hos byggnadsnämnden eller stadsarkitektkontoret att bevara WP-villorna i Berghem i sitt ursprungliga skick. Man har dock velat styra förändringarna med förhoppningen att lösningarna skulle bli så bra som möjligt för området som helhet. Som ett led i detta arbete tog man fram allmänna riktlinjer för färgsättning i grupphusområden och förslag på olika tillbyggnader. En viktig förutsättning för de förändringar som vi ser idag är den nya plan- och bygglag som infördes 1987. Den kom att förändra stadsarkitektkontorens roll och i praktiken minska kommunernas möjlighet att påverka bebyggelsens utformning.

Vi har visat hur berghemsfamiljernas förändrade behov under årens lopp medförde att husen har förändrats såväl invändigt som utvändigt. Trivsel och förankring i området bidrog till att många familjer valde att bygga till istället för att köpa ett större hus när familjen växte. Genom att använda begreppsparet *bostad* och *hem*, ville vi visa att planering av förbättringar och förändringar av det gemensamma hemmet spelar en viktig

sammanhållande roll i många familjers liv. I det näst sista kapitlet fick berättelsen om tre berghemsfamiljer exemplifiera hur detta meningsskapande kan ta sig ut. Vi menar, med den norska antropologen Marianne Gullestad, att hemmets funktion som en arena för personligt skapande har ökat i betydelse.

Ett antal boende har förändrat sina villors utseende av estetiska skäl. De uppskattade inte husens ursprungliga utformning med dess platta tak och mörka färgsättning. I intervjumaterialet finns en, med några få undantag, samstämmig uppfattning om att Berghem har vunnit på den förändring som har inneburit att det homogena grupp-husområdet har förvandlats till ett villaområde med individuellt utformade hus. Vi menar att man även kan koppla uppskattningen av det heterogena bostadsområdet till en hierarkisk syn på olika boendeformer där den personligt utformade villan står högre i kurs än flerfamiljshuset. Mellan de två ytterligheterna placerar sig grupphus- och radhusområdena.

En av studiens slutsatser är att man i Berghem tydligt kan utläsa flera av de förändringar som samhället och bostadsidealerna har genomgått sedan området byggdes. När området byggdes gällde ett offentligt finansierat och kontrollerat byggande som efterhand har ersatts av en avreglering av bostadsbyggandet. Den egna villan tillfredställer många människors behov av att skapa genom att måla, snickra och bygga till. Moderiktningarna inom heminredning och boende växlar i en allt ökande takt och hemmet som markör för personlighet och livsstil har ökat i betydelse.

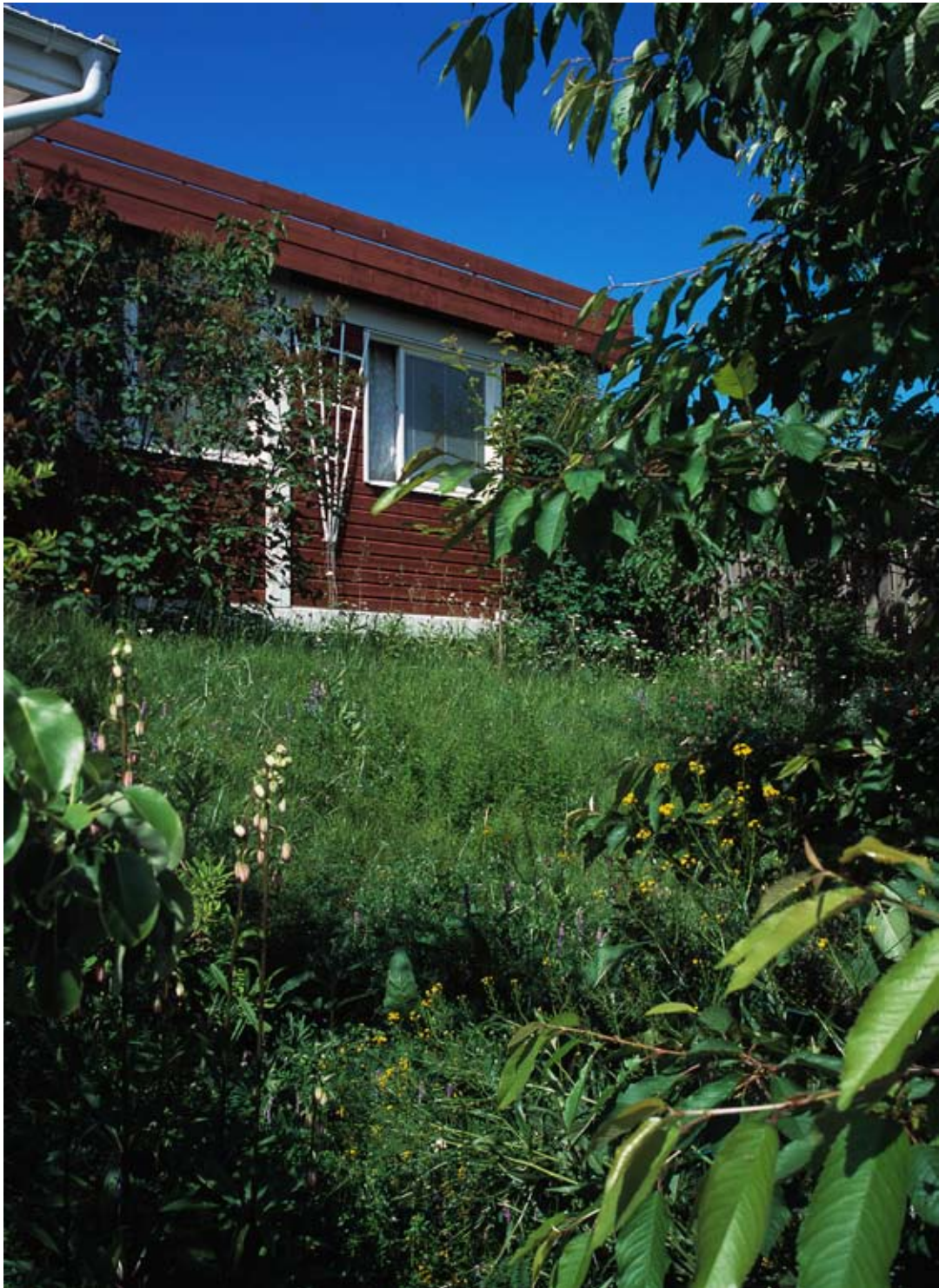
Vad har vi lärt oss?

En av de frågor som har genomströmat undersökningen är om den typ av kunskap som har genererats genom den etnologiska delen av studien kan användas i kulturmiljöarbetet. Vi menar att det är uppenbart att kunskapen om hur människorna använder och har använt sina hus, hur de har trivts och vilka estetiska ideal de har haft i allra högsta grad har påverkat områdets utveckling. Det har varit intressant att parallellt studera hur kommunen har arbetat med området, och vilken vilja och vilka möjligheter de har och haft att styra utvecklingen. En slutsats av ovanstående är att kunskap om hur husen och miljön faktiskt används ger ett mervärde som bör vägas in i en bedömning av en miljö.

Fortsatta studier

Vi vill avslutningsvis understryka att undersökningen har tydliggjort att det finns mycket kunskap om samhällsutvecklingen att hämta i studier av bebyggelse. För att kunna nå den kunskapen måste det traditionellt värderande kulturmiljöarbetet, åtminstone tillfälligt, läggas åt sidan. I takt med att museernas andel konsultuppdrag ökar, finns det en risk att

En sommaräng framför en rödmålad WP-villa. Foto Elisabeth Boogh

den självständiga undersökningsverksamheten minskar. Vi menar att det är av stor vikt att vi bereds möjlighet att studera länets kulturmiljöer utifrån självständigt formulerade frågeställningar, utan hänsyn till externa uppdragsgivare och beställare.

En komplex frågeställning som har väckts av dokumentationsarbetet är, hur man skall förhålla sig till bevarande under en period då det kanske är just den kontinuerliga förändringen som är det tidstypiska.

Vi vill också peka på att bostadspolitikens förändring under efterkrigstiden, och vilka konsekvenser den har fått för byggnadsbeståndets utformning, är en frågeställning som det vore intressant att gå vidare med i kommande studier. Det vore också mycket värdefullt att få knyta en sådan undersökning till en studie av byggmarknadens utveckling under samma tid. Synen på, och utformningen av det offentliga rummet i dagens bostadsområden är ytterligare ett område som vore intressant att närmare belysa. Frågan om vem som tar ansvar för det offentliga rummet när samhällets möjligheter att kontrollera den byggda miljön minskar är väl värd att ställa!

Noter

- 1 Rosander & Ulfstrand 2003.
- 2 Rosander 2003.
- 3 År 1997 lade regeringen fram ”Storstadspropositionen. En politik för storstaden på 2000-talet”. Syftet var att öka storstadsregionernas förutsättningar för en långsiktigt hållbar tillväxt samt att bryta den sociala, etniska och diskriminerande segregationen i storstadsregionerna.
- 4 Lundström 2002, s. 16.
- 5 Ulfstrand 2002, s. 25.
- 6 Ibid., s. 30f.
- 7 Hedlund efterträddes av Stellan Haverling, som i sin tur efterträddes av Tore Magni 1970. Sedan 1996 innehas tjänsten som stadsbyggnadsdirektör av Eva Maria Persson. Miklos Lampel var biträdande stadsarkitekt 1968–1992.
- 8 Stockholms.lans.museum
- 9 Sax 2000, s. 8.
- 10 Ibid, s. 13.
- 11 Erlander 1982, s. 28f.
- 12 Algers 1963, s. 104.
- 13 Johansson 1985, s. 614.
- 14 Källman & Nygren 1991, s. 61.
- 15 *Järfällaboken II, bd 2*, 1986, s. 445, s. 449f.
- 16 Intervju med Lars Gustafsson j:r.
- 17 Johansson 1985, s. 354ff.
- 18 Ibid., s. 606.
- 19 Algers 1963, s. 61f.
- 20 Almqvist 2004, s. 42f.
- 21 Johansson 1987, s. 584-585.
- 22 Ibid., s. 606.
- 23 Ibid., s. 585.
- 24 Almqvist 2004, s. 151.
- 25 Ibid., 2004, s. 75ff.
- 26 Ibid., s. 151.
- 27 Källman & Nygren 1991, s. 62.
- 28 Intervju med Lars Gustafsson j:r.
- 29 Plan- och bygglagstiftningen, 1987, s. 10.
- 30 Johansson 1987, s. 481.
- 31 *Järfällaboken II, bd 2*, 1986, s. 444.

- 32 Samtal med Jan Henrik Hedlund.
33 Intervju med Lars Gustafsson j:r.
34 Samtal med Jan Henrik Hedlund.
35 Intervju med Lars Gustafsson j:r. *Järfällaboken II, bd 2*, 1986, s. 811ff.
36 Samtal med Bertil Hammar.
37 Jonson 1985, s. 17.
38 Ibid., s. 72.
39 Johansson 1987, s. 606f.
40 Ibid., s. 607.
41 Jonson 1985, s. 73f, 90f.
42 Edvardsson. Sydsvenska Dagbladet 7/11, 1976.
43 Bengtzon 1985, s. 22.
44 Jonson 1985, s. 75, 79.
45 Jonson 1985, s. 77ff.
46 Jonson 1985, s. 138ff. *Bo bättre 1967*, s. 4.
47 Jonson 1985, s. 97.
48 Ibid., s. 26.
49 Johansson 1987, s. 607.
50 Källman & Nygren, 1991, s. 129, 160 f .
51 Jonson 1985, s. 92, 100.
52 *Bo Bättre 1967*, s. 22 ff.
53 Samtal med John Sjöström.
54 *Bo Bättre 1967*, s. 4, 1963, s. 7.
55 *Bo Bättre 1967*, s 22 ff. Clayhills, Warne. *Allt i hemmet 1968/5*, s 58.
56 Clayhills, Warne *Allt i hemmet 1968/5*, s 58ff.
57 Ibid.
58 Jonsson 1985, s. 80.
59 Amrén, *Aftonbladet 19/11 1968*, s. 13.
60 Besiktningsutlåtande 24/10 1968. Byggnadsnämndens arkiv.
61 Amrén. *Aftonbladet 19/11 1968*, s. 13.
62 Vattenbyggnadsbyrån var ett konsultföretag som tog fram planer åt kommunerna runt Stockholm. Planen fastställdes 1964.
63 Stadsplan för Berghem. Byggnadsnämndens arkiv. *Järfällaboken II, bd 2*, s. 357.
64 *Bo Bättre 1963*, s. 8ff.
65 *Bo Bättre 1967*, s 6. Clayhills, Warne *Allt i Hemmet 1968/5*, s 84.
66 Klarqvist, Miller. *Arkitektur* nr 8, 1985, s. 29-33.
67 *Aktuellt från Stockholms Sparbanks Bostadsstiftelse Ekēkronan*. 1968.
68 Ibid., *Bo Bättre 1967*, s. 22ff.
69 *Bo Bättre 1967*, s. 25.
70 Samtal med John Sjöström.
71 Samtal med Eva Maria Persson.
72 Samtal med Ann-Marie Hammar.

- 73 *Aktuellt från Stockholms Sparbanks Bostadsstiftelse Ekkronan* 1968.
- 74 Ibid.
- 75 Ibid.
- 76 Jonson 1985, s. 173.
- 77 Bo Bättre-nämnden ansåg att färgkontrasten var för kraftig. *Bo Bättre 1967*, s 26.
- 78 *Aktuellt från Stockholms Sparbanks Bostadsstiftelse Ekkronan* 1968.
- 79 *Bo Bättre 1967*, s 26.
- 80 Jonsson 1985, s. 32, 36.
- 81 Ibid., s. 36, not 23.
- 82 Bakom Bo Bättre! stod Sparbankerna och Svensk Byggtjänst. AB Svensk Byggtjänst grundades 1934 och ägs av ett 40-tal organisationer inom byggsektorn. Huvuduppgiften är att föra ut branchinformation till byggföretagen.
- 83 *Bo bättre 1967*, s. 10.
- 84 *Bo bättre 1967*, s. 21.
- 85 *Bo bättre 1964*, s. 18.
- 86 *Bo bättre 1967*, s. 11.
- 87 *Bo bättre 1963*, s. 10.
- 88 *Jonson 1985*, s. 147.
- 89 *Bo bättre 1964*, s. 22.
- 90 *Bo bättre 1964*, s. 23.
- 91 Jonson 1985, s. 147.
- 92 Gunnemark 1998, s. 83ff, s. 253ff.
- 93 Ett antal WP-villor uppfördes även i området Ramsdalen i Haninge kommun.
- 94 Här avses ett äldre kortregister som sträcker sig fram till 1991. Alla bygglovhandlingar fram till idag finns också i en databas.
- 95 Samtal med Jan Henrik Hedlund, f d stadsarkitekt i Järfälla.
- 96 Bygglovhandlingar i byggnadsnämndens arkiv.
- 97 Samtal med Bertil Hammar. Bygglovhandlingar i byggnadsnämndens arkiv.
- 98 Sammanträdesprotokoll 14/9 1972. Yttrande 11/9 1972. Utredning, Dnr 602/72-019-300. Byggnadsnämndens arkiv.
- 99 Ibid.
- 100 Ibid.
- 101 Samtal med Bertil Hammar. Bygglovhandlingar i byggnadsnämndens arkiv.
- 102 Bygglovhandlingar i byggnadsnämndens arkiv.
- 103 Jonson 1985, s. 145.
- 104 Bygglovhandlingar i byggnadsnämndens arkiv.
- 105 Samtal med Bertil Hammar. Bygglovhandlingar i byggnadsnämndens arkiv.
- 106 Yttrande 15/10 1975. Byggnadsnämndens arkiv. Dnr 751/75-003-339.
- 107 Yttrande 15/10 1975. Byggnadsnämndens arkiv. Dnr 751/75-003-339.
- 108 Information om färgsättning och byte av fasadmaterial. 23/10 1975. Dnr 751/75-003-339.
- 109 Byggnadsstadgans §§ 38 och 54.

- 110 Källman & Nygren 1991. Kennerstedt Bornhall, 2001. Samtal med författarna.
- 111 Samtal med Stellan Haverling, f d stadsarkitekt.
- 112 Bygglovhandlingar i byggnadsnämndens arkiv.
- 113 Samtal med Stellan Haverling, f d stadsarkitekt.
- 114 Samtal med Eva Maria Persson, stadsbyggnadsdirektör.
- 115 Avsnitter bygger på Högner 1987, s. 110ff och Plan och Bygglag. SFS 1987:10, uppdaterad t.o.m. SFS 2004:603. Författarens kursiveringar. Samt samtal med Kristina Berglund och Eva Maria Persson.
- 116 Almqvist 2004, s. 15.
- 117 Daun 1990, s79ff.
- 118 Lövgren 1990, s. 201ff.
- 119 *Bo bättre 1967.*
- 120 *Bo bättre 1967.*
- 121 Svensson 2003, s. 13.
- 122 Daun 1990, s. 73. Svensson 2003, s. 13.
- 123 Londos 1996, s. 51.
- 124 Koi är en karpfisk som ursprungligen kommer från Japan.
- 125 Ibid. s. 57.
- 126 Gullestad 1989, s. 55ff.
- 127 Lundström 2002, s. 29.
- 128 Berntsson 2002, s. 8ff.
- 129 Löfgren 1993, s. 23ff.
- 130 Gullestad 1989, s. 57ff.

Källor och litteratur

Otryckta källor

Järfälla kommun

Handlingar i byggnadsnämndens arkiv.

Bygglovregistret.

Bygglovhandlingar.

Stadsplan för Berghemsområdet i Jakobsberg. Gunnar Lindman, Harald Mjöberg. Vattenbyggnadsbyrån. Stockholm 1963, rev 1964. Antagen av Järfälla kommunfullmäktige 15/6 1964.

Detaljplan med inritade förändringar.

Byggnadsnämndens protokoll.

Sammanträdesprotokoll 14/9 1972. Yttrande 11/9 1972. Utredning, dnr 602/72-019-300.

Yttrande 15/10 1975. Dnr 751/75-003-339.

Information om färgsättning och byte av fasadmateriel. 23/ 1975.

Dnr 751/75-003-339.

Stockholms läns museum

Frågelistor med svar

Sex besvarade frågelistor är insamlade.

Intervjuer gjorda av Anna Ulfstrand .

12 intervjuer med boende i Berghem är gjorda

Intervjuerna är transkriberade.

Intervjuer och kortare samtal. Fredrika Mellander Rönn

Arvidsson, Harry. Berghemsbo.

Berglund, Kristina. F d stadsarkitekt i Vallentuna kommun.

Grape, Sven. F d byråingenjör, Järfälla kommun.

Gustafsson j:r, Lars, ordförande i skolstyrelsen under 1960-talet. Han var även bl a ledamot av fullmäktiges planeringsutskott där strategiska frågor diskuterades och har därför stor insikt i de frågor som var viktiga under detta decennium.

Hammar, Bertil. Berghemsbo.

Haverling, Stellan. Fd stadsarkitekt, Järfälla kommun.

Hedlund, Jan Henrik. F d stadsarkitekt, Järfälla kommun.
Kennerstedt Bornhall, Ingrid. Kultursekreterare, Järfälla kommun.
Källhammar, Olle. Berghemsbo.
Nygren, Ann-Sofie. Antikvarie, Stockholms läns museum.
Persson, Eva Maria. Stadsbyggnadsdirektör, Järfälla kommun.
Rydberg, Lars. Byråingenjör, Järfälla kommun.
Sjöström, John. Arkitekt, Professor emeritus.

Övrigt

Aktuellt från Stockholms Sparbanks Bostadsstiftelse Ekkronan. 1968.
Reklambild.

Tryckta källor och litteratur

- Algers, Börje 1963. *Småhusbyggande i storstadsregion*. Byggforskningen Rapport 96.
Amrén, Ragnar. ”135 nya villor måste byggas om. Familjer måste bo på hotell.”
Aftonbladet 19/11 1968.
Bengtson, Olle, Gustafsson, Hans, & Gunilla Lundahl. 1985. *Alla Tiders bostad*.
Skanska på Bo 85. Västerås.
Bertsson, Viveca 2002. ”Småhusområde – dröm eller mardröm? Eller: Hur en stads-
arkitekt tänker”. *Byggnadskultur* 4/2002.
Bo bättre 1964 –1967. Sparfrämjandet och Svensk Byggtjänst. Sparfrämjandets förlag.
Clayhills, Harriet, Warne, Bengt. ”Ny serie villabedömningar: Färdigt hus till fast pris.”
Allt i Hemmet 1968/5.
Daun, Åke 1990. ”Bostadens föremål och utrustning”. I: *Människor & föremål*.
Etnologer om materiell kultur. Red. Arvidsson, Alf, Kurt Genrup, Roger Jacobsson,
Birgitta Lundgren & Inger Lövkrona. Stockholm : Carlssons.
Edvardsson, Bo ”Småhusområden – kvinnofallor?” *Sydsvenska Dagbladet* 7/11 1976.
Erlander, Tage 1982. *Tage Erlander. 1960-talet: samtal med Arvid Lagercrantz*.
Stockholm : Tiden.
Gunnemark, Kerstin 1998. *Hembygd i storstad. Om vardagslivets praktik och den lokala
identitetens premisser*. Göteborg : Etnologiska föreningen i Västsverige.
Gullestad, Marianne 1989. *Kultur og hverdagsliv: på sporet av det moderne Norge*.
Oslo : Universitetsforlaget.
Högner, Karl-Erik 1976. *Kulturminnesvården i gällande lagstiftning : en sammanställning*.
Stockholm: Riksantikvarieämbetet.
Johansson, Ingemar 1987. *Stor-Stockholms bebyggelsehistoria : markpolitik, planering och
byggande under sju sekel* Stockholm: Gidlunds i samarbete med Byggforskningsrådet.
Jonson, Leif 1985. *Från egnahem till villa: enfamiljshuset i Sverige 1950-1980*. Gävle : Statens
inst. för byggnadsforskning ; Stockholm : LiberFörlag (distr.).
Järfällaboken II, band 2 1986. Järfälla : Järfälla kommun.

- Kennerstedt Bornhall, Ingrid 2001. *Kulturmiljöplan för Järfälla*. Järfälla : Järfälla kultur.
- Klarqvist, Björn, Miller John. "Kan gemenskap byggas?" *Arkitektur* 1985/8.
- Källman, Rolf & Ann-Sofie Nygren 1991. *Järfälla kulturhistoriska miljöer*.
Stockholm : Stockholms läns museum i samarbete med Järfälla kommun.
- Londos, Eva 1996. "Vackert och vedervärdigt i villaträdgården. Om trädgården som estetikens arena". I: *Tycke och smak. Sju etnologer om estetik*. Stockholm : Carlssons.
- Lundström, Anna 2002. *Förorten med vems ögon? En metodrapport om brukarperspektiv på kulturmiljön i Jordbro*. Stockholm : Länsstyrelsen i Stockholms län.
- Löfgren, Orvar 1990. "Tingen och tidsandan". I: *Människor & föremål. Etnologer om materiell kultur*. Red. Arvidsson, Alf, Genrup, Kurt, Jacobsson Roger, Lundgren, Birgitta & Lövkrona, Inger. Stockholm : Carlssons.
- Löfgren, Orvar 1993. "Den svenska rikssmaken och vardagens kreativitet".
I: *Folkkonsten – all tradition är förändring*. Red. Sydhoff, Beate m.fl.
Stockholm : Kulturhuset i samarbete med Carlsson Bokförlag.
- Mitt i Järfälla våren 2003*
- Plan- och bygglag*. SFS 1987:10. Uppdaterad t o m SFS 2004:603.
- Plan- och bygglagstiftningen. Kurskompendium 1987*. Bostadsdepartementet, Kommunförbundet, Lantmäteriverket, Planverket.
- Rosander, Lennart & Anna Ulfstrand 2003. "... är det desto mer angeläget att frambålla kommunens egen historia och utveckling" *Urval och gestaltning av lokal historia - en utvärdering av nio kommunala kulturmiljöprogram utarbetade vid Stockholms läns museum*.
Stockholm : Stockholms länsmuseum Rapport 2003:33.
- Rosander, Lennart. "Förändring som antikvariskt problem". *Kulturmiljövård* 2003/1.
- Sax, Ulrika 2000. "Hem för miljoner". I: *Miljonprogram i Stockholm*. Red. Ulrika Sax.
Stockholm : Stockholms stadsmuseum.
- Svensson, Per 2002. *Svenska hem. En bok om hur vi bor och varför*.
Stockholm : Bonnier Fakta.
- Ulfstrand, Anna 2002. *Platsen där jag bor. En studie i hur en grupp jordbröbor värderar sitt bostadsområde*. Stockholm : Stockholms länsmuseum Rapport 2002:25.

Bilaga

Frågelista

Namn:

Adress:

Familjesammansättning:

Födelseår för familjemedlemmarna:

Uppgiftslämnare:

Var är ni uppväxt?

Hur och var bodde ni innan ni flyttade till Berghem?

Vilket år flyttade ni till Berghem:

Varför valde ni att flytta till Berghem?

Beskriv hur huset såg ut när ni flyttade in:

Vilka förändringar har ni gjort och när? Beskriv gärna utförligt och berätta gärna om varför ni har valt att förändra ert hus.

Har ni några planer på kommande förändringar?

Beskriv hur trädgården såg ut när ni flyttade in och jämför med hur den ser ut idag:

Beskriv Berghem som bostadsområde. Berätta gärna om hur området har förändrats sedan ni flyttade in? Vilka fördelar och nackdelar finns det med området?

Vilka ideal har ni när det gäller hus och hem? Ligger ert nuvarande boende nära er idealbild?

Finns det någon ytterligare aspekt av ert boende och av Berghem som ni tycker är viktigt att få med i dokumentationen?

Berghem är ju ändå Berghem

En studie av ett bostadsområdes förändring under 35 år

Fredrika Mellander Rönn & Anna Ulfstrand (text)
Elisabeth Boogh (foto)

Rapport 2005:28

■ STOCKHOLMS LÄNS MUSEUM

Sickla Industriväg 5B, 131 34 Nacka

Tel 08-586 194 00 Fax 08-32 32 72

<http://stockholms.lans.museum>

BERGHEM ÄR JU ÄNDÅ BERGHEM

Rapporten **Berghem är ju ändå Berghem** bygger på en studie som Stockholms läns museum utförde i Berghem i Järfälla kommun under åren 2003-2004. Området består av 142 gruppbyggda småhus av typen WP-villan, uppförda av byggföretaget Widmark & Platzer 1967-68. Villans fem förtillverkade ”volymelement” tillverkades på löpande band av AB Norrlandshus i Bräcke och monterades sedan ihop på byggplatsen. När de första berghemsborna flyttade in var villorna näst intill identiska. Därefter har husen under årens lopp förändrats så mycket att området nu snarare kan beskrivas som ett heterogent villaområde än som ett homogent grupphusområde.

I rapporten beskrivs hur, och när, denna förändring har genomförts. Författarna, byggnadsantikvarien Fredrika Mellander Rönn och etnologen Anna Ulfstrand, diskuterar vad förändringarna kan berätta om samtiden. I rapporten belyses också förändringen ur ett antal berghemsbors perspektiv. Här knyts omvandlingen av området till familjernas förändrade behov under livscykeln, men även till deras estetiska preferenser.

En poäng med undersökningen har också varit att pröva vad ett samarbete mellan de medarbetare som är verksamma inom kulturmiljövården och de som genomför etnologiska samtidsundersökningar kan ge. Syftet med detta samarbete är inte att försöka komma överens och radera ut de skillnader som finns i synen på förändringar i den byggda miljön. Istället tror vi på ett egenvärde i att inte vara överens.

Sist, men inte minst, vill Stockholms läns museum framföra ett varmt tack till alla de berghemsbor som med stort tålamod svarat på våra frågor och öppnat sina hem. Genom er medverkan har läns museet för första gången kunnat skildra ett småhusområdes resa från efterkrigstidens rekordår in i en tid som ibland kallas senmodern och som ser helt annorlunda ut än den folkhemsepok som fortfarande präglade slutet av 1960-talet.

Rapporten ingår som nummer 2005:28 i läns museets rapportserie och har möjliggjorts genom bidrag från kulturmiljöenheten vid länsstyrelsen i Stockholms län.